

sal yollar” ile sömürülmesidir. Kamu hukukunun getirdiği sınırlamalar, “siyasal yollar”ı kullanma hakkı olanlara, bir koruma borcu yüklerken, alt sınıfa da [efendileri için] çalıştıkları ve vergilerini ödedikleri sürece, bu görevlerini yerine getirebilmeleri için, bir korunma hakkı güvencesi verir. Egemenliğin özü değişmemiş, yalnızca çeşitlilik kazanmıştır. Sömürü olgusunun ya da ekonomi kuramının terimiyle “bölüşüm”ün de [gelir dağılımındaki eşitliğin de] temelde değişmediği söylenebilir.

Böylece, daha önce olduğu gibi, şimdi de devletin iç politikası, daha önce grup kavgalarının yerini alan sınıf savaşlarının merkezkaç güçleri ile, ortak çıkarların merkezgelci güçlerinin bileşkesinin belirlediği yörüngede dolanır durur. Daha önce olduğu gibi şimdi de, devletin dış politikası, efendi sınıfın yeni topraklar ve insanlar edinme yolundaki kendi varlığını koruma gereksiniminin zorladığı yayılma çabası tarafından belirlenir. Çok daha incelikli bir farklılaşmaya uğramış ve çok daha güçlü bir bütünleşme içinde bulunuyor olsa da, gelişmiş feodal devlet ilkel devletin olgunluk düzeyine ulaşmış biçiminden başka bir şey değildir.

VI. ANAYASAL DEVLETİN GELİŞMESİ

Feodal devletin sonunu, devletin varlığının dış güçlerin yol açtığı ya da kolaylaştırdığı nedenlerle tümüyle ortadan kalkması olarak değil de, yukarıda belirtildiği biçimde, iç güçlerin belirlediği ileriye ya da geriye yönelik yeni bir organik gelişme olarak anlıyorsak, o zaman, feodal devletin sonunun, temelde “ekonomik yollar”ın neden olduğu toplumsal olguların bağımsız gelişmesi tarafında belirlendiğini söyleyebiliriz.

Feodal devletin sonunu hazırlayan etkiler, dış etkiler olarak, daha ileri bir ekonomik gelişkinlik düzeyinde buldukları için, daha yoğun bir merkezî güce, daha iyi bir askerî örgütlenişe ve gelişme yönünde daha büyük bir itiyeye sahip olan yabancı devletlerden de kaynaklanabilir. Böyle durumların bazı örneklerine daha önce değinmiştik. Akdeniz’in feodal devletlerinin bağımsız gelişmesi, bu devletlerin ekonomik gelişmesinin ve zenginliğin çok daha yüksek bir düzeyinde bulunan ve daha fazla merkezîleşmiş olan Kartaca ve özellikle de Roma gibi devletlerle karşılaşmalarıyla birdenbire durmuştu. Pers İmparatorluğu’nun Büyük İskender tarafından yıkılışı da bu durumun bir örneği olarak gösterilebilir; çünkü Makedonya o tarihlerde Hellen deniz devletlerinin ekonomik gelişkinlik düzeyine yaklaşmış bulunuyordu. Bunun yeniçağda karşılaşılan en iyi örneği gelişme süreci Batı Avrupa uygarlığının savaşçı ve barışçı zorlamalarıyla inanılmaz bir biçimde kısalan ve tam anlamıyla gelişmiş bir feodal devletten, olgun bir yeniçağ anayasal devletine varan Japonya’dır.

Bana öyle geliyor ki, burada söz konusu olan yalnızca bir sürecin kısaltılmasıdır. Bu noktada etnografya bize hiçbir şey sunmadığı, tarihsel kanıtlar ise çok azaldığı için, görebildiğimiz kadarıyla, iç güçler güçlü yabancı etkiler

olmaksızın da gelişmiş feodal devleti aynı yoldan aynı sonucuna götürme durumundadır.

Bu gelişmeye egemen olan “ekonomik yollar”ın yarattığı olgular, kentler ve kentlerde gelişerek doğal ekonomiyi yavaş yavaş devre dışı bırakan ve böylece devletin tüm yaşamının çevresinde döndüğü eksenin yerini değiştiren para ekonomisidir; para ekonomisiyle toprak mülkiyeti yerine yavaş yavaş taşınır kapital [para] ağır basmaya başlar.

Köylülerin Kurtuluşu

Tüm bunlar, feodal devletin temel niteliğinin zorunlu bir sonucu olarak ortaya çıkar. Büyük [özel] toprak sahiplerinden toprak soylusu durumuna gelenlerin sayısı ne kadar fazla olursa, feodal sistemin doğal ekonomisinin sonu o kadar hızla gelir. Büyük toprak sahipliğinin prenslik haline dönüştüğü ölçüde doğal ekonomiye dayanan feodal sistemin kaçınılmaz çözülmesi de hızlanır; öyle ki bu iki gelişmenin adım adım birlikte gittikleri söylenebilir.

Büyük toprak sahipliği az çok sınırlı tutulduğu sürece, köylülere varlıklarını zar zor sürdürece kadar geçimlik bırakan “aracı”nın ilkel prensibi yürütülebilir. Ama bu toprakların ülke sayılabilecek boyutlara doğru genişlemesiyle ve bunlara, genellikle görüldüğü gibi, başarılı bir savaşın ürünü olarak, ya da efendinin asıl mülklerinden uzakta bulunan toprakların miras ya da evlenme yoluyla fief içinden fief vermenin sonucu olarak yeni yeni toprakların eklenmesiyle, “aracı” politikası artık izlenemez olur. Bu yüzden, büyük toprak sahibi, hem pahalı hem siyasal bakımdan akıllıca olmayan bir biçimde giderlerini kendi kesesinden ödeyeceği geniş bir denetçiler kitlesi kullanmadıkça, köylüleri üzerine yarı kira, yarı vergi nitelikli, tutarı sınırlanmış bir haraç-vergi yüklemek durumunda kalacaktır. Dolayısıyla, bir yönetim reformu yapmak yolunda duyulan ekonomik gereksinim, “Plebler”in durumunu iyileştirmek yolunda duyulan siyasal gereksinimle birleşir.

Fief sahibi, özel toprak sahibi olmaktan ne kadar çok uzaklaşır ve ne kadar kamusal bir kimse, yani ülkenin “prensi” olma eğilimi gösterirse, yukarıda belirtildiği gibi, prensle halk arasında o kadar sıkı bir dayanışma gelişir. Bazı büyük fief sahiplerinin, büyük toprak mülklerinden prensliklere geçildiği çok eski dönemlerde bile, “ılımlı” bir yönetim sürdürmeyi kendi çıkarlarına uygun bir politika olarak gördüklerini belirtmiştik. Bu politika, yalnızca pleblerine güçlü bir devlet bilinci kazandırma amacıyla değil, aynı zamanda geride kalan az sayıda özgür avam halkın korunma karşılığında siyasal haklarından vazgeçmelerini kolaylaştırmak ve bundan da önemlisi, komşu ve hasımları bu değerli insan malzemesinden yoksun kılma amacıyla izlenmiştir. Bölgesel prens sonunda, tam bir *de facto* (fiili) bağımsızlık konumuna ulaştığında, çıkarları, böylece tutturduğu yolda, sapmaksızın yürümesini gerektirir. Gene en ivedi siyasal çıkarlarının bir gereği olarak, kâhyalarına ya da memurlarına topraklar ve köylüler vermiş olsa bile, uyruklarını onların eline “eti senin kemiği benim” biçiminde değil, ancak bazı koşullarla bırakacaktır. Üzerlerindeki denetimini elinden kaçırmamak için, prens, “şövalye”lerin topraklarından rant sağlama haklarını, mal biçiminde verilen ve miktarları kesin olarak belirlenmiş ödemelerle ve belli sayıda günü aşmayan çalışma yükümlülüğü ile sınırlayacak; karayolları ya da köprü yapımı ve bakımı gibi kamu yararına işlerde angarya ile adam çalıştırma gibi hakları devretmeyip, kendinde alıkoyacaktır. Az sonra, tüm gelişmiş feodal devletlerde, köylülerin kendilerinden hizmet bekleyen en az iki efendilerinin olası durumunun, ilerideki kurtuluşlarına yol açan en büyük etmen olduğunu göreceğiz.

Tüm bu nedenlerden dolayı, gelişmiş bir feodal devlette, köylülerden istenecek hizmetlerin şu ya da bu biçimde sınırlandırılması gerekecektir. Böylece kendisine bırakılan “aracı”nın* tümü feodal beyin denetiminden kurtulmuş olacaktır.

* *Surplus.*

Bu gelişmeyle, toprak mülkiyetinin niteliğinde büyük bir devrimci değişiklik yaratılmış olur. O tarihe kadar, köylülerin karınlarını doyurmaları ve soylarını sürdürmeleri için mutlaka gerekli olan dışında tüm hasılat bir hak olarak feodal beye bırakılmışken, o tarihten sonra, toprak rantı olarak toprak sahibine vereceği belli bir miktar dışında, emeğinin tüm ürünü, bir hak olarak köylüye aittir. Büyük toprak sahipliği, malikâne haklarına dönüşmüştür. *Bu, insanlığın hedefi yönünde attığı ikinci önemli adımın tamamlanmasıdır.* Birinci adım, “aylık” aşamasından “Arıcılık” aşamasına geçilmesiyle ve böylece köleliğin bulunmasıyla atılmıştı; bu [ikinci] adı ise, köleliği ortadan kaldırmaktadır. O zamana kadar çalışan insanlar, hukukun yalnızca bir objesi (nesnesi) iken, şimdi ilk olarak haklardan yararlanma yeteneğine sahip hukuk özneleri durumuna gelmektedirler. Hiçbir hakkı olmayan, efendisinin malı olan ve canı ve bedeni hiçbir gerçek güvence altında bulunmayan *iş motoru*, şimdi bir prensin vergi ödeyen uyruğu durumuna gelmektedir. Artık karşısında hiçbir büyük engel kalmayan “ekonomik yollar” güçlerini tümüyle farklı bir biçimde geliştirmeye başlayacaktır. Köylü şimdi daha öncesiyle karşılaştırılmayacak kadar çalışkan ve dikkatli iş görür, gereksinimlerinden fazlasını üretir ve böylece, sözcüğün ekonomik anlamıyla “kent”i, yani endüstri kentini yaratır. Köylülerce üretilen “artı”, köy ekonomisinde üretilmeyen nesnelere talep yaratırken, tarımsal çalışmanın yoğunlaşması, o zamana kadar köylü tarafından ve ekonomisi içinde üretilen endüstri ürünlerinin miktarında bir azalmaya yol açar.

Tarım ve sığır yetiştiriciliği, kır ailesinin emek gücünü gittikçe artan ölçüde yutarken, emeği “ilksel üretim” ile “yapım” arasında bölecek bir işbölümü olanağı ve gereği doğar; köy daha çok ilksel “üretim”in yapıldığı yer durumuna gelirken, endüstri kenti, “yapım” (imalat) yeri olur.

Endüstri Kentinin Oluşumu*

Yanlış anlaşılmasın, kentin böyle doğduğunu söylemek istemiyoruz, yalnız *endüstri kentinin* böyle doğduğunu söylüyoruz. Gerçek tarihsel kent her gelişmiş feodal devlette vardı. Böyle kentler ya salt “siyasal yollar” ile, bir müstahkem mevki (Burg, iyi korumuş yer) olarak;¹³⁴ ya da dinsel bir gereksinimden dolayı, herhangi bir tapınağın bulunduğu yer olarak doğarlar.** Yeni yeni ortaya çıkan endüstri kenti, yakınında tarihsel anlamda böyle bir kentin bulunduğu yerde, onunla birleşir ya da böyle bir etkiden bağımsız olarak, bölgede oluşan ve gelişen bir işbölümünden kendiliğinden doğarak gelişir. Böyle bir kent genellikle zaman içinde bir müstahkem mevki ve dinsel merkez niteliği de kazanır.

Bunlar rastlantısal tarihsel oluşumlardan başka bir şey değildir. Dar ekonomik anlamıyla “kent” “ekonomik yollar”ın yürütüldüğü, yani kırsal ürünlerle mamul malların eşdeğer olarak birbirleriyle ya da kendi aralarında değişiminin yapıldığı yerdir. Dinsel alışkanlığımız da kent anlayışımıza denk düşer. Pazar niteliğine sahip olmadan varolmaları olanaklıysa, ne kadar büyük olursa olsun, salt bir müstahkem mevki, ya da ne kadar büyük bir bölgeyi kapsarsa kapsasın, bir tapınaklar, manastırlar, kutsal yerler kümesi, kent sayılmayıp, görünümüne bakılarak, “kent gibi” ya da “kent benzeri” yerler diye anılırlar.

* İngilizce metinde yanlış olarak “Endüstri Devletinin Oluşumu” olarak çevrilmiş (ç.n.).

¹³⁴ “Ren ordusunun büyük kampları çevresinde, ordunun ardi sıra giden tacirlerin ve özellikle de hizmetlerini tamamladıktan sonra yaşamaya alıştıkları bu yerlerden ayrılmayan eski askerlerin kurdukları ve askerlerin yaşadığı yerlerden ayrı “baraka kentler” (*canabae*) türedi. İmparatorluğun her yerinde, özellikle Germania’da bu baraka kentlerin lejyoner kampları ve karargâh çevrelerinde kurulanlarından zamanla gerçek anlamda kentler türedi.” Mommsen, *a.g.y.*, V., s. 153.

** Her tapınma yerinin çevresinde, rahiplerin yaşadıkları konutlar, okullar ve hacılar için dinleme yerleri oluşur (Ratzel, *a.g.y.*, II, s. 575). Kuşkusuz büyük hac gezileri yapılan her yer geniş bir ticaret merkezi durumuna gelir. Bu yüzden, Kuzey Avrupa’da söz konusu tarihlerde görülen büyük toptancı pazarlarına [panayırlara] aynı zamanda dinsel tören anlamına gelen “Messe” denmesi boşuna değildir.

Tarihsel kentin dış görünümünde pek önemli değişiklikler gerçekleşmemişse de, kentin iç yapısı büyük çapta bir devrim geçirmiştir. *Endüstri kenti devletin karşı kutbudur.* Devlet, “siyasal yollar”ın gelişmiş biçimi iken, *endüstri kenti, gelişmiş “ekonomik yollar”ın bir ürünüdür.* Dünya tarihini dolduran, hatta oluşturan büyük kavga, o zamandan beri kent ile devlet arasında verilmektedir.

Bir ekonomik ve siyasal varlık olarak kent siyasal ve ekonomik silahlarıyla feodal sistemin temellerini oyar. Kent, siyasal araçlarıyla feodal efendi sınıfın erkini kendisine teslim etmeye *zorlar*, ekonomik araçlarıyla ise onları bu yönde çekim alanı içine alacak biçimde *baştan çıkarır.*

Siyasal alanda bu süreç, artık kendisinin oluşturduğu güçlerin merkezi durumuna gelen kentin, gelişmiş feodal devletin güçler dengesine karışmasıyla ve onun, merkezî erk, yerel şefler ve onların uyrukları arasındaki siyasal ilişkiler düzenine bözmesiyle gelişir. Kentler, savaşı sürdürebilecek malzemelerin (silah vb.) deposu olmaları kadar, savaşçıların müstahkem mevkiileri ve yaşadıkları yerlerdir. Daha sonra, merkezî hükümetle gelişen yerel prensler arasındaki ya da yerel prenslerin kendi aralarındaki tüketici savaşlarda kullanılan paranın başlıca kaynağı durumuna gelirler. Dolayısıyla kentler, önemli stratejik yerler ve değerli müttefikler olarak, uzağı gören bir politika izlediklerinde önemli haklar elde edebilirler.

Kentler bu savaşlarda feodal toprak beyine karşı genellikle merkezî gücün yanında yer alırlar. Bunun toplumsal nedeni, kırsal soyluların, zengin kentliler (patrisiyalar) tarafından istenen toplumsal eşitliği tanımaya yanaşmamaları; siyasal nedeni, merkezî yönetimin, kral ve halk arasındaki dayanışma nedeniyle, ortak çıkarı özel çıkarını gözetken büyük toprak sahibine oranla daha çok kollaması ve son olarak ekonomik nedeni ise kent yaşamının ancak barış ve güven içinde serpilebilmesidir. Sık sık kaba güce başvurma ve kervanları yağmalama gibi şövalye gelenekleri, “ekonomik yollar” ile bağdaşmayan davranışlardır. Dolayısıyla

kentler, barışın ve adaletin koruyucularının, önce imparatorun, sonra egemen yerel prensin sadık dostlarıdır. Kentin silahlı hemşerilerinin soyguncu bir baronun kalesini yıkıp yağmalamaları, aynı büyük kavganın okyanusundaki bir damlanın yansımından başka bir şey değildir.

Üstlendiği bu siyasal rolü başarılı bir biçimde yürütebilmesi için, kentin olabildiğince fazla vatandaşı kendisine çekmesi gerekir. Hem işbölümünün hem de zenginliğin vatandaşların sayısı ile birlikte arttığı düşünülürse, aynı zamanda salt ekonomik tasalarla da bu yolda bir çabanın gösterilmesi gerekir. Dolayısıyla kentler, tüm çabalarıyla göçleri destekleyen bir tutum takınırlar ve böylece, feodal beylerle taban tabana zıt bir politika izlediklerini bir kez daha ortaya koymuş olurlar. Kentlere çekilen yeni vatandaşlar, feodal mülklerden gelen kimseler olacakları için, kentler ne kadar güçlenirse, feodal mülklerin vergi toplama ve askerî savunma olanakları da o kadar azalır. Kent, serfine kendisine en yüksek fiyatı verene teslim olduğu, yani en çok haklar sunana gittiği açık arttırmada, güçlü bir rakip olur. Kent köylüye *tam bir özgürlük*, zaman zaman da ev bark sağlar. “Kentın havası köylüyü özgür kılar” sloganı, bu açık arttırmada başarıyla kullanılır; kentleri güçlendirmekten ve karışıklık çıkarıcı soyluları güçten düşürmekten hoşlanan merkezî erk ise yeni elde edilen bu hakları seve seve onaylar.

Evrensel tarihin ilerlemesi yolunda yapılan üçüncü büyük atılım özgür emeğin değerinin ortaya çıkarılmasında görülür; ya da daha doğrusu, onun değerinin yeniden keşfedilmesinde görülür. Emeğin değeri, özgür avcılarının ve ilkel çapa tarımcılarının emeklerinin tüm ürünlerinden yararlandıkları çok eski tarihlerden beri bilinmez olmuştu. O günlerden beri parya gibi görülüp haklarına pek az saygı gösterilen köylü, iyi savunulan bir kentte, surların içinde, vatandaş olarak, başını eğik değil dik tutar. Artık sözcüğün her anlamıyla “özgürler” tabakasının bir üyesidir; hatta yasalarından bile özgürdür; çünkü, siyasal hakları erkenden tanımış

birçok kente (*ville-franche*)* verilen haklar arasında, bu kentte oturan bir serfin efendisi tarafından rahatsız edilmek-sizin, “bir yıl bir gün” özgür olarak kalacağını belirten ku-ralların bulunduğunu görüyoruz.

Bununla birlikte, kentin surları içinde hâlâ çeşitli siyasal konum ve mertebede kimseler bulunmaktadır. Kentin eski sakinleri, yani özgür avam halk, yeni gelenlerin, özellikle yoksul zanaatçılarla gezgin satıcıların yönetime katılma haklarını önce kabul etmezler. Ama deniz devleti örneğinde gördüğümüz gibi, bir ticaret topluluğu içinde böyle mertebe farklılıkları sürdürülemez. Aydın, kuşkucu, sıkı örgütlenmiş ve birlik içindeki çoğunluk, toplumu eşit haklar tanınması yolunda zorlar. Gelişmiş feodal devlette bu konuda görülen tek fark, çatışma artık yalnızca bundan çıkarı olanları ilgi-lendirmede için, haklar kavgasının deniz devletinde görü-lenden daha uzun sürmesidir. Çevredeki büyük toprak sa-hipleri ve prensler işe karışarak, bu güçlerin tam gelişmele-rini engellerler. Eskiçağ dünyasının deniz devletlerinde, kentlerin dışında güçlü feodal beyler sistemi bulunmadığından, kent içindeki kavgadan herhangi bir kâr elde edebilecek bir *tertius gaudens*** yoktu.

Öyleyse, kentlerin feodal devletle kavgalarında kullanaca-kları silahlar şunlardı: Taç (krallık) ile ittifak, doğrudan saldırı ve feodal beyin serflerini kentlerin siyasal haklar tanıyan özgür havasına çekmek. Bu yolda kentin elindeki ekonomik silahlar daha az etkili değildir: mala (yani) öde-medem, kentin niteliğinin ayrılmaz parçası olan *değişim aracı olarak paranın kullanıldığı sisteme geçiş*, doğal eko-nomiye ve onunla birlikte feodal devleti kökünden yıkan araçtır.

Para Ekonomisinin Etkileri

Para ekonomisi sisteminin harekete geçirdiği sosyolojik süreç çok iyi bilindiği ve işleyişi genellikle çok iyi kavran-mış olduğu için, bu konuda birkaç noktaya dikkati çekmek yetecek.

Deniz devletlerinde olduğu gibi burada da herşeye dam-gasını basan para sisteminin doğurduğu sonuç, *yerel güçler tüm erklerini yitirdikleri bir duruma düşerlerken, merkezî hükümetin neredeyse gücü herşeye yeten bir konuma yük-selmesidir*.

Tahakküm kurma, başlıbaşına bir amaç olmayıp, yalnızca efendilerin asal amaçlarının, çalışma sıkıntısına girmeden değerli tüketim mallarından olabildiğince çok yararlanabil-melerinin bir aracıdır. Doğal ekonominin ağır bastığı sıra-larda, bunları topraklar üzerinde egemenlik kurmak dışında bir yolla elde etmek olanağın yoktur; uçbeyleri ve yerel prensler servetlerini siyasal erklerine dayanarak edinirler. Sahip oldukları köylü sayısı ne kadar fazla ise, ellerinin altındaki askerî güç o kadar fazla, egemen olunan toprakla-rın alanı o kadar geniş, dolayısıyla elde ettikleri gelirler o kadar büyük olur bununla birlikte, tarım ürünlerinin insanı çekici mallarla değiştirebilmesi olanağı doğar doğamaz, herkes için; ve daha çok özel ekonomi öznesi kişiler, yani yerel prens olmayan büyük toprak sahipleri ve şimdi bunla-rın arasına katılmış olan şövalyeler için, köylülerin sayısını olabildiğince azaltmak en akılcı tutum olur. Bu akılcı tutum, geride tüm güçlerini verecekleri bir çalışmayla topraktan alınabilecek en fazla ürünü alabilecek kadar adam bırakmak ve bu kişilere ürettiklerinin olabildiğince azını vermek bi-çiminde bir çözüme ulaşır. Taşınılmaz mülkten sağlanan ve bu akılcı tutumla büyük oranda artırılmış olan net ürün, artık feodal beyin savaşçıları beslemek için kullanılmak yerine, karşılığında mal almak üzere pazara sürülür. Maiyet dağıtılır ve şövalye malikane sahibi durumuna dönüşür. Böylece, sanki bir tek vuruşta, kralın ya da prensin merkezî erki ra-kipsiz kalmış ve siyasal bakımdan gücü herşeye yeten bir

* “Serbest kent” (ç.n.).

** “İki kişinin kavgasından sevinç duyan üçüncü kişi” anlamına gelen Latince bir deyim (ç.n.).

duruma gelmiş olur. Daha önce sözde kralları titreten dik başlı vasallar, feodal zümreler devleti zamanında bir ortak yönetim ara döneminden sonra, “güneş kral” XIV. Louis gibi mutlak monarklardan ihsan dilenen yumuşak saray adamlarına dönüşürler. Dahası, paralı askerî güçler artık yalnızca maaşlarını veren kimse, yani kral tarafından kullanılabilirdiği için, kral bu kimseleri iliklerine dek sömürülen köylülerin başkaldırmaları tehlikesine karşı koruyabilecek tek güç durumuna gelmiştir. Doğal ekonomi zamanında, kral hemen her örnekte, soylulara karşı köylülerle ve kentlerle ittifak içinde olmuşken, şimdi onun, feodal devletten doğmuş mutlak monarşinin, “ekonomik yollar”ın temsilcilerine [üreticiler, köylülere ve kentlilere] karşı soylularla birlik olduğunu görürüz.

Bu yapısal devrim Adam Smith zamanından beri aşağı yukarı şöyle anlatıla gelmekte: Aptal soylular, topraklar üzerindeki egemenliklerini, hiçbir işe yaramayan lüks mallarla değişerek kalıtsal haklarını incik boncuk karşılığında satmış oldular.

Hiçbir görüş bu kadar yanlış olamaz. Bireylerin kişisel çıkarlarını koruma yolunda sık sık yanıldıkları doğrudur; *bir sınıf ise uzun dönemde hiçbir zaman yanılmaz.*

Gerçek odur ki, para ekonomisi, merkezî erki öylesine kısa bir süre içinde öylesine büyük bir güce kavuşturmuştur ki, devreye tarım düzenini altüst eden bir değişiklik girse bile, torak soyluluğunun girişeceği herhangi bir direnmenin hiçbir ağırlığı olmayacaktı. Eskiçağ tarihinde görüldüğü gibi, parasal bakımdan güçlü bir merkezî hükümetin ordusu her zaman feodal birliklerden üstündür. Para köylü çocuklarını silahlandırılmasına ve onların profesyonel askerler olacak biçimde eğitilmelerine olanak verir ve sıkı örgütlenmiş profesyonel ordular, şövalyeler ordusunun gevşek birliğinden her zaman üstündür. Ayrıca, bu aşamada, merkezî hükümet, aynı zamanda kent loncalarının iyi silahlandırılmış birliklerine de güvenebilir.

Batı Avrupa’da gerisini barut getirdi. Ateşli silahlar, ancak zengin bir kentin endüstri kuruluşlarında üretilebilecek mallardır. Yeni ortaya çıkan lüks mallara aldırılmayabilen ve yalnızca bağımsız konumunu sürdürmeye ya da geliştirmeye çalışan bir feodal bey bile, topraklarını sözünü ettiğimiz tarımsal devrimin eline teslim etmek zorunda kalır; çünkü güçlü olabilmek için, şimdi her şeyden çok *paraya* sahip olması gerekir; ve para, dünyanın bu yeni düzeninde ister silah satın almak için ister paralı asker kiralamak için olsun, *nervus renum** olmuştur. Dolayısıyla, para ekonomisi ikinci büyük kapitalist işletme türünü doğurmuştur. Büyük toprak ekonomisi yanı sıra büyük savaş girişimciliği ortaya çıkmıştır, *condottieri* (kiralık askerlerin komutanları) sahneye girmiştir. Feodal beylerin işlerine son verilmiş maiyetinden ve toprakları ellerinden alınmış köylülerden oluşan bir kiralık asker malzemesi, pazarda artık bol bol bulunabilmektedir.

Gerçi İtalya’da saha sık olmak üzere ve Albercht Wallenstein’in Otuz Yıl savaşları kadar geç bir tarihte başardığı gibi, küçük bir soylunun *condottiere*** olarak bir yerel prensliği ele geçirdiği durumlar da olmuştur. Ama bu, sonunda karşılaşılabilecek durumu değiştirmeyen bireysel bir yazgı sorunudur. Bağımsız erk odakları olan yerel güçler siyasal güçler arenasından çekilirler ve kalan etkilerini de ancak prence malî kaynak sağlama hizmetini yerine getirdikleri sürece ellerinde tutabilirler. Feodal zümrelerden oluşan devlet ortaya çıkmıştır.

Krallığın erkinin sınırsız artışı, bir de para ekonomisinin ikinci ürünü olan bir “memurlar takımı” ya da “memurluk sistemi”*** ile desteklenir. Feodal devletin, memurlarına “topraklar ve köylüler” biçiminde ödeme yaparak kendi yarattığı ve ileride rakipleri olacak güçleri beslemek durumunda kaldığı ve bu kısır döngünün feodal devleti birleşme

* “Şeylerin siniri” parayı kastetmek amacıyla kullanılan Latince eyim (ç.n.).

** Tekili *condottiere*, çoğulu *condottieri* (ç.n.).

*** Almanca’da *Beamtenum*; İngilizce metinde *Officialdom* (ç.n.).

ve çözüme arasında gidip gelen bir çıkmaza sürüklediği üzerinde daha önce ayrıntılarıyla durmuştuk. Para ekonomisi bu kısır döngüyü kırar. Merkezî hükümet, işlerini, maaşını ödeyen kimselere bağımlı olan memurlar yoluyla yürütmeye başlar.¹³⁵ Böylece yoğun bir biçimde merkezîleşmiş bir hükümetin sürekliliğinin sağlanması olanağı ortaya çıkar ve eskiçağın para ekonomisine dayanan gelişmiş deniz devletlerinden beri görülmeyen türde imparatorluklar doğar.

Siyasal güçler dengesinde görülen bu devrim, görebildiğim kadar tek örnek olan Mısır dışında, her yerde para ekonomisinin gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkmıştır.

Mısır hakkında bu konuda elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır; bununla birlikte, uzmanların söylediklerine göre, para ekonomisi Mısır'da ancak Yunan [egemenliği] zamanında gelişebilmiştir. O zamana kadar köylüler, haraç-vergilerini mal (aynî) olarak öderdiler.¹³⁶ Bununla birlikte, çoban kralların [Hiksosların] sürülmesinden sonra, Yeni İmparatorluk zamanında (İ.Ö. on altıncı yüzyıl dolaylarında) mutlak monarşi tam anlamıyla gelişmiş durumdaydı: "Askerî güç, yabancılardan oluşan paralı askerlerce sağlanır; kamu yönetimi ise, *feodal aristokrasi ortadan kalktığından*, krallığın ihsanlarına bağımlı *merkezîleşmiş bir memurlar topluluğu* tarafından yürütülür."¹³⁷

Bu kuraldışı örnek, aslında kuralı onaylar gibidir. Mısır, başka ülkelerde bulunmayan bir coğrafyaya sahiptir. Dağlarla çöl arasına sıkışmış dar bir şeritte, bir doğal yol görünümünde olan Nil Irmağı, ülkeyi baştan başa aşır, ağır yüklerin en iyi karayollarında olduğundan çok daha kolaylıkla bir yerden bir yere götürülmesi olanağını verir. Ve bu yol, firavunun tüm bölgelerden toplanan vergilerini kolayca

¹³⁵ Eisenhart, *Geschichte der Nationalökonomie*, s. 9: "Para biçimindeki yeni ve daha akıcı bir ödeme aracıyla, yeni ve daha bağımlı bir memurlar ve askerler takımının ortaya çıkması olanağı doğdu. Kendilerine belli aralarla ödeme yapıldığından, bunların (fief sahiplerinin yaptığı gibi) bağımsızlıklarını kazanmaları ve patronlarının karşılıklarına çıkmaları olanaksızlaştı."

¹³⁶ Thurnwald, *a.g.y.*, s. 733.

¹³⁷ Thurnwald, *a.g.y.*, s. 669.

"kralın evleri"¹³⁸ adı verilen kendi ambarlarında toplamasını ve sivil memurlarına ürün biçiminde ödeme yapmasını kolaylaştırır. Bu nedenle Mısır, bir kez birleşmiş bir imparatorluk durumuna geldikten sonra, yabancı güçlerin onun bir "devlet" olarak varlığına son vermesine kadar, merkezî bir devlet olarak kaldı. "Doğal ekonomi koşullarında, firavunun çok büyük ve mutlak bir erke sahip olabilmesinin nedeni, günlük tüketim mallarının denetimini doğrudan ve tümüyle tekeline almış olmasıdır. Çalıştırdığı adamlarına malları kendisince uygun görülen miktarlardan fazla dağıtmaması ve lüks malların hemen yalnızca kendi elinde toplanması ona olağanüstü büyük bir erk sağlar."¹³⁹

Çok büyük bir ırmağın mal dağıtımını sorununu çözdüğü bu tek örnek dışındaki yerlerde, feodal devleti çökerten gücün para ekonomisinin gücü olduğu görülür.

Bu devrimin bedelini köylüler ve kentler öder. Soylular ve kral arasındaki kavga sona erip barış yapılıncaya, köylüleri, deyim uygunsuzca tam yarısından ikiye bölünüp paylaşırlar: Kral, köylülerin ortak topraklarının ve daha el atılmamış olan çalışma güçlerinin büyük bölümünü soylulara bağışlar; soylular ise köylüler ve kent halkı üzerindeki asker ve vergi toplama haklarını krala teslim ederler. Özgür zamanlarında zenginliği artmış olan köylü yeniden yoksullaşır ve dolayısıyla toplumsal bakımdan aşağı bir konuma düşer. Kuzey İtalya'da olduğu gibi, doğrudan doğruya feodal bir merkezî güç durumuna geldikleri yerler dışında, eski feodal güçler birleşir ve kentleri dize getirirler. (İtalya örneğinde bile, kentlerin çoğu kiralık askerlerin komutanları olan *condottieri*'nin ellerine düştüler.) Düşmanların saldırı gücü artmış, kentlerin gücü azalmıştır. Çünkü, köylülerin satın alma güçlerinin azalmasıyla birlikte buna dayanan kentlerin refahı da azalmıştır. Ülkedeki küçük kentlerin gelişmeleri durur, bu kentler durağanlaşır, yoksullaşır ve artık kendilerini savunacak güçte olmadıklarından, prenslerin mutlakçı

¹³⁸ Thurnwald, *a.g.y.*, s. 709.

¹³⁹ Thurnwald, *a.g.y.*, s. 711.

yönetimlerinin eline düşerler. Soyluların lüks mallar talebiyle güçlü bir imalat sektörü geliştirmiş olan büyük kentler toplumsal gruplara bölünerek siyasal güç kaybına uğrarlar. Şimdi surlarından içeri sel gibi akan göçmenler, mülklerinden edilmiş köylülerden, çok kasabaların züğürtleşmiş zanaatçılarından oluşan *proleter* bir gücü temsil ederler. Tarihte ilk olarak, Kral Marx'ın terminolojisiyle, kentsel işgücü pazarında kendi sınıfından kimselerle rekabet eden, "özgür emekçiler" ile kitle halinde karşılaşır. "Birim yasası" bir kez daha, belirgin sınıf ve mülkiyet farklılıkları yaratmak ve böylece kent nüfusunun bölüp ayırmak üzere devreye girer. Kentlerde sınıflar arasında kopan amansız kavgalar, hemen bütün örneklerinde bölgenin prensinin denetimi yeniden ele geçirmesine yarar. Prens in erkinin öldürücü kuşatmasından ancak birkaç gerçek "deniz devleti", yani birkaç "kent devleti" kaçıp kurtulabilir.

Deniz devleti örneğinde gördüğümüz gibi, devlet yaşamının çevresinde döndüğü eksen yeniden yer değiştirmiştir. Toprak mülklerine yatırılmış zenginlik çevresinde dönmek yerine, gelen süre içinde toprak mülkiyeti de "kapital" durumuna geldiğinden, devletin yaşamı, kapitalleşmiş servet çevresinde döner. Öyleyse deniz devletleri örneğinde olduğu gibi, kapitalist köle ekonomisi yönünde bir gelişme niçin görülmemiştir?

Bu önleyen biri iç biri dış olmak üzere iki neden vardır. Dış neden, artık ulaşılabilir uzaklıktaki tüm ülkeler güçlü devletler biçiminde örgütlenmiş olduklarından, bu tarihte dünyanın herhangi bir yerinde kârlı olabilecek bir köle avı olanağının bulunmamasında aranabilir. Bu olanağın bulunduğu yerlerde, Batı Avrupalıların Amerika kolonilerinde olduğu gibi, kapitalist köle ekonomisi ortaya çıkmakta gecikmez.

İç neden, kıyıda içerideki köylülerinin, deniz devletlerinde egemen olan koşulların tersine, bir efendiye değil,

kendisine hizmet etmek durumunda olduğu en az iki* kişiye; prence ve feodal beye bağlı olmasında bulunabilir. Çıkarları gereği, bu efendilerin ikisi de köylülerin hizmet kapasitelerini azaltacak herhangi bir girişime karşı çıkar ve direnirler. Özellikle güçlü prensler, örneğin Brandenburg-Prusya prensleri, köylüler için çok şey yapmışlardır. Bu nedenle, köylüler, acı bir biçimde sömürülmekle birlikte, para ekonomisinin malla ödeme sisteminin yerini aldığı sıralarda, feodal sistemin tam olarak geliştiği tüm devletlerde, hukuk öznesi ve özgür uyruklar olmak konularını sürdürürler.

Bu açıklamanın doğruluğunun kanıtı, feodal sistem tam olarak gelişmeden önce para ekonomisine sürüklenen devletlerdeki ilişkilerde görülebilir.

Bu, özellikle Almanya'nın daha önce Slavların yaşadığı bölgeleri, ama daha çok Polonya için doğrudur. Bu bölgelerde Batı'nın büyük endüstri merkezlerinin tahıl ürünlerine olan talebi, kamu hukukunun bir öznesi olan şövalyeyi (*ritter*), özel ekonominin bir öznesi, yani şövalye fiefinin (*Rittergut*) mal sahibine dönüştürdüğü sıralarda, feodal devlet sanatkârca derecelendirilmiş yapısına daha tam anlamıyla ulaşmış durumda değildi. Dolayısıyla bu bölgelerdeki köylüler, hem derebeyleri, hem toprak sahipleri olan tek bir efendiye hizmet etmekle yükümlüydüler. Gene bu nedenle, devlet olarak gelişmiş komşularının baskısının izin verdiği ölçüde, daha önce gördüğümüz kapitalist köle ekonomisi sistemine yaklaşan aristokratik cumhuriyetler ortaya çıktı.¹⁴⁰

Bundan sonrası o kadar iyi bilinmektedir ki, özetle değinip geçmek yetecek. Para ekonomisi gelişerek kapitalizme varır ve toprak sahiplerini yanında yeni sınıflar yaratır; kapitalistler eski ayrıcalıklı tabakalarla eşit haklar isterler ve sonunda alt tabakadaki plebleri devrimcileştirerek bu hakları

* Ortaçağ, Almanya'sında köylüler, birçok örnekte, yalnızca toprak sahibi feodal beye ve yerel prence değil, aynı zamanda "çayır denetçisine" (alm. *Obermaerker*, İng. *Provost*) ve feodal bey "çiftlik kâhyasına" da vergi-haraç ödediler.

¹⁴⁰ Bununla F. Oppenheimer'ın *Grossgrundeigentum* II. Kitap, 3. Bölümünü karşılaştınız.

elde ederler. Her şeyi kutsal temellere dayandırılarak kurulmuş olan bu düzene saldırırken, kapitalistin “doğal hukuk” sancağı altında alt sınıflarla birleşmesi doğaldır. Ama zafere ulaşılır ulaşılmaz, taşınır servete dayanan burjuvazi denen bu sınıf, silahlarını alt sınıflara çevirerek, daha önceki hasımlarıyla barış yapar ve eski müttefiki pleblere karşı açtığı kavgada ya “yasallık (meşruiyet) kuramı”na başvurur, ya da kısmen meşruiyete, kısmen sahte bir liberalizme dayanan kanıtların kötü bir karışımına yaslanır.

Bu şekilde, devlet, ilkel soyguncu devlet noktasından, gelişmiş feodal devlet ve mutlakçılık [mutlak monarşi] aşamalarını geçerek, yavaş yavaş olgunlaşıp, çağdaş anayasal devlete ulaştı.

Çağdaş Anayasal Devlet

Çağdaş devletin statik ve kinetik yapısı üzerinde biraz duralım.

Çağdaş anayasal devlet, ilkece, ilkel soyguncu devletle ya da gelişmiş feodal devletle aynı türden bir varlıktır. Ama onunla birlikte devlete yeni bir öge, sınıfların çıkar kavgasında bir bütün olarak devletin ortak çıkarlarını temsil edecek olan, ya da hiç değilse böyle bir amaca sahip olabilen bir memurlar takımı katılmıştır. Bu amaca ne kadar hizmet edildiğini, başka bir yerde araştıracağız. Burada devleti, daha önceki gençlik aşamalarından aldığı ve beraberinde getirdiği özellikler açısından inceleyeceğiz.

Devletin “tahakküm” olan biçimi ve “ekonomik yollar” ile sağlanan değerlerin sömürülmesi olan “içeriği” daha değişmemiştir. Bu sömürünün, bir yandan ulusun toplam üretiminin geleneksel “bölüşüm”ünü koruyan, öte yandan vergi yükümlülüklerinin ve hizmet vermekle görevli olanların verimliliklerini düşürmemeyi amaç edinen bir kamu hukuku ile sınırlandırılması sürmektedir. Devletin iç politikası, gene sınıf kavgalarının merkezkaççı gücü ile devletin ortak çıkarlarının merkezgelci çekiminin yarattığı güçler bileşkesince saptanan yörüngede bulunmakta; dış politikası-

nın ise, artık toprak sahipleriyle birlikte para sahiplerinden oluşan efendi sınıfın çıkarlarınca saptanması sürmektedir.

Daha önce olduğu gibi, şimdi de ortada yalnızca halkın emeğinin ürününün toplamından (“ekonomik yollar” ile yaratılan değerlerden) katkıda bulunduğundan fazlasını alan yönetici sınıf ile, üretilen zenginlikten yaptığı katkıdan daha azını alan bir uyruk [yönetilen] sınıf olmak üzere, birbirlerinden ayırılması gereken iki toplumsal sınıf vardır. Bu sınıfların her biri, ekonomik gelişkinlik derecesine bağlı olarak, az ya da çok sayıda alt sınıflara ya da tabakalara bölünmüştür; bu tabakalar da bölüşüm sürecinde tuttukları yerin şanslı ya da şanssız oluşuna göre sıralanırlar.

İleri derecede gelişmiş devletlerde, bu başlıca iki sınıf arasında, bir geçiş sınıfının sokulmuş olduğu görülür ki, bu sınıf da çeşitli tabakalardan oluşmuş olabilir. Bu sınıfın üyelerine, yukarı sınıfa hizmet etmekle görevliyken, kendilerinin altındaki sınıftan hizmet isteme hakkı tanınmıştır. Bir örnekle açıklamak gerekirse, çağdaş Almanya’nın egemen sınıfında en az üç tabakanın bulunduğunu görürüz. Birincisi büyük toprak sahipleri olup, kendileri aynı zamanda büyük sanayi kuruluşlarının ve madenlerin önde gelen hisse senedi sahipleridir; onlardan sonra sanayiciler ve “bankokratlar” gelir ki, bunlar da birçok örnekte, aynı zamanda büyük toprak sahibi kimselerdir. Dolayısıyla da hızla birinci tabakayla kaynaşırlar. Donnersmarck kontları ve Silezya’da büyük maden yatakları işletmiş olan Fugger prensleri bu türden örneklerdir. Ve son olarak küçük *Junkerler** [küçük kır soyluları] tabakası gelir. Uyruk [yönetilen] sınıf, tüm örneklerde, küçük köylülerden, tarım işçilerinden (rençperlerden), sanayi işçilerinden, küçük zanaatçılardan ve küçük memurlardan oluşur. “Orta sınıflar” ise geçiş süreci içindeki sınıf-

* Elbe Nehri’nin doğusundaki Prusya’lı büyük toprak sahiplerine verilen ad. Prusya ve Almanya İmparatorluğu’nda önemi siyasal etkiye sahip olan ve subaylar arasında büyük oranda temsil olunan bu grup, monarşist ve militarist görüşlerle, büyük toprak sahiplerinin çıkarlarının savunucusu olmuş, alman Birliğinin kuruluşu (Bismark) ve Hitler’in iktidara gelişinde (Hindenburg) önemli rol oynamıştır (ç.n.).

lar olup büyük ve orta çiftçilerden, küçük sanayicilerden, kendilerine yüksek ücretler ödenen zanaatçılardan ve bir de, Yahudiler gibi, yukarı sınıfa karışmalarını engelleyen geleneksel güçlükleri yenebilecek kadar zenginleşmiş olmayan hali vakti yerinde “burjuvalar”dan oluşur. Bu sınıflar, karşılıksız olarak üst sınıfa hizmet eder ve alt sınıflardan karşılıksız olarak hizmet görürler. Hem tüm olarak bir orta tabakanın, hem de o tabaka içinde bireylerin konumunu, yani üst sınıfa tam olarak kabul edilmelerini ya da kesin olarak alt tabakanın içine düşmelerini, uzun dönemde yazgıları belirler. Almanya’daki geçiş süreci içindeki sınıflardan şimdilerde büyük çiftçiler ve orta sanayiciler üst sınıfa yükselirken, zanaatçıların çoğunluğu alt sınıfa düşmekte. Böylece sınıfların kinetikleri [hareketleri] konusuna gelmiş oluyoruz.

Her sınıfın çıkarı, belirli bir hızla belirli bir amaca ulaşma yönünde ilerleyen birbirlerine bağlı bir dizi gücü harekete geçirir. Bu amaç bütün sınıflar için aynıdır: belli bir devlette tüm vatandaşların üretici çalışmalarının toplam ürününe sahip olmak. Her sınıf, ulusal üretimden olabildiğince büyük bir pay almaya çalışır ve bu, tüm sınıflar aynı amaca ulaşmaya çalıştıkları için, “sınıf kavgası”na yol açar. Devletlerin tarihi, bir bütün olarak devletin çıkarlarının yarattığı ortak eylemlerin dışında, sınıflar arasında bu yolda verilen kavgaların tarihidir. Bununla birlikte (şimdiye kadarki tarih çalışmaları çoğu kez tek yanlı olarak ön plana çıkardıkları için bu ortak eylemlerin üzerinde durmayacağız) sınıf kavgası kendisini tarihte *parti kavgası* olarak göstermiştir. Parti, kökeninde ve uzun dönemde, bir sınıfın örgütlü bir biçimde temsil edilmesinden başka bir şey değildir. Nerede bir sınıf, toplumsal farklılaşma nedeniyle birbirinden farklı çıkarları olan birçok alt sınıflara bölünmüşse, o sınıfı temsil ettiğini ileri süren parti de en kısa zamanda, birçok küçük partilere bölünür ve bu partiler de sınıf çıkarları arasındaki farklılığın [uyuşmazlığın] derecesine göre, ya birbirinin müttefiki; ya da ölümüne düşmanı olurlar. Öte yandan, daha önceki sınıfsal zıtlığın toplumsal farklılaşma sonucunda ortadan kalktığı

yerde, iki eski parti, en kısa zamanda birleşerek yeni bir parti oluştururlar. Birinci duruma örnek olarak, düşen grubu temsil eden orta sınıfın partisiyle, Yahudi düşmanlarının partisinin Alman liberalizminin partisinden kopup ayrılmasını anımsamalıyız. Bunun nedeni kopan partilerin düşen, liberalizmin partisinin yükselen tabakaları temsil etmesidir. İkinci durumun tipik bir örneği, Elbe Irmağı’nın doğusundaki küçük Junkerler ile, Elbe’nin batısındaki büyük çiftçileri bir çiftçiler birliği içinde toplayan siyasal birleşmede görülebilir. Küçük Junkerler düşerken çiftçiler yükselince, yarı yolda karşılaşmışlardı. Tüm parti politikalarının tek bir içeriği olabilir, ki bu da toplam ulusal üründen temsil edilen sınıf için olabildiğince fazla pay koparmaktır. Bir başka deyişle, imtiyazlı sınıflar, paylarını hiç değilse eski düzeyde tutmak ve olanaklıysa, (ilkel “arıcılık” aşamasında görüldüğü gibi) sömürülen sınıfa, onu işlerini yapabilecek durumda tutacak çıplak varlığını sürdürebileceği kadar bırakarak, paylarını en yüksek noktaya çıkarmak düşüncesindedirler. Amaçları, “ekonomik yollar” ile sağlanan ve nüfus yoğunlaşım uzmanlaşma arttıkça çok büyük artışlar gösteren tüm “artı ürüne” elkoymaktır. Sömürülen sınıflar ise ödedikleri vergi sifira indirmek ve tüm ulusal üretimi kendileri tüketmek isteyeceklerdir. Geçiş süreci içindeki sınıflar ise, üst sınıflara verdikleri vergileri olabildiğince azaltmaya çalışırken, altlarındaki sınıflardan karşılıksız olarak aldıkları gelirleri artırmak için uğraşacaklardır.

Tüm parti kavgalarının amacı ve içeriği budur. Egemen sınıf bu kavgayı, elinde tuttuğu egemenliğin kendisine sağladığı bütün araçları kullanarak yürütür. Bunun bir sonucu olarak, bu sınıf, çıkarılan yasaların kendi çıkarlarına göre düzenlenip kendi amaçlarına hizmet etmesi, yani “sınıf yasaları” olması için gerekeni yapar. Sonra bu yasalar öylesine ustaca kullanılır ki adaletin kılıcı, kör kıyısı yukarıya keskin kıyısı aşağıya vuracak biçimde tutularak, “sınıf adaleti” uygulanmış olur. Her egemen sınıf, devlet yönetimini, kendi sınıflarından kimselerin çıkarlarına uygun olarak iki yolla

yürütür. Bu yollardan birincisi, orduda, devlet hizmetinin en yüksek makamlarında ve adalet örgütünde tüm önemli makamları, tüm etkili ve tüm kazançlı görevleri yandaşlarına ayırmaktır; ikincisi ise bu adamları kanalıyla, devletin tüm politikasını, (ticaret savaşları, sömürgecilik politikası, yüksek gümrük duvarları, işçi politikası, seçim politikası vb.) sınıf politikasına dönüştürecek yolda yönetmektir. Devleti soylular yönettikleri sürece, onu bir malikaneymiş gibi yönetir ve sömürürler; devletin dümenini burjuvazi ele geçirince, devlet bir fabrikaymış gibi işletilir. Ve “toplumun temellerine dokunma” tabusu, sınıf dini, tüm kusurları yapabildiği sürece örtbas eder.

Bugün bile Prusya kamu hukukunda, efendi sınıfa, siyasal ayrıcalıklar ve özel ekonomik olanaklar sağlayan bir dizi kural vardır. Plütokratik [zengin sınıflara haksız üstünlük sağlayan] seçim sistemi, örgütlenme haklarına getirilen sınırlar, hizmetçilerin konumuna ilişkin kurallar vb. bunlara örnek olarak gösterilebilir. Bu nedenlerden dolayı, binlerce yıldır süregelen ve devletin yaşamına hükmeden “*anayasa kavgası*” hâlâ sona ermiş değildir. Bu parti ve sınıf kavgasının bir başka boyutu olup, genellikle parlamentolarda verilen, ama bazen gösteri yürüyüşleri, genel grevler ve ayaklanmalarla sürdürülen, bir kavgadır.

Ne var ki plebler [toplumun alt tabakaları] sonunda, feodal güçlerin ve bu kalıntılarının, birkaçı dışında hasımlarının son kaleleri olmadığını iyice öğrenmiş bulunuyorlar. Çağdaş anayasal devlette bile, “servetin bölüşümü”nün ilkede değişmemesini sağlayan nedenin, siyasal koşullarda değil, daha çok ekonomik koşullarda aranması gerekir. İnsanların büyük kitlesi, feodal çağlarda olduğu gibi, acı bir yoksulluk içinde yaşamaktadır; en iyi durumda bile, zorlu, ezici, duyguları köreltici bir zorunlu çalışmayla kazanılan ama yeterli olmayan gereksinim maddeleri, siyasal çabalarla elde edilmiş şeyler olmayıp, işçilerin ekonomik gereksinimlerinin zorlayıcı gücüyle sağlanmıştır. Tıpkı reformlar öncesi günlerde olduğu gibi, küçük bir azınlık, eski ayrıcalıklılarıyla yeni

zenginlerin birleşmesinden oluşan yeni efendi sınıf, şimdi büyük oranda artmış olan vergilere karşılıksız sahip çıkıp, insanı isyan ettirici koşullarda yaşayan işçilerin varlığına karşın, savurganlıklarıyla gösteriş yapmaktalar. Sınıf kavgası, gittikçe daha çok, bu kötü bölüşüm sistemlerinin dayandığı ekonomik temellere karşı yürütmekte ve grevler, kooperatifler, işçi sendikaları kanalıyla sürdürülerek, sömürücülerle proletarya arasındaki göğüs göğüse bir kavga biçimini almaktadır. Ekonomik örgütler, önce bu tür örgütlenmenin tanınması için uğraşır, sonra eşit konum elde edilmesi için çaba gösterir ve en sonunda, işçi partisinin siyasal yazgısını ele geçirmeye yönelir. Dolayısıyla sonunda partiyi denetleyen sendikadır. Britanya’da ve Birleşik Devletler’de, devletin gelişmesinin ulaştığı nokta budur.

Çağdaş devlete tümüyle yeni bir öge, memurlar takımı katılmamış olsaydı, anayasal devlet, daha ince bir farklılaşmaya uğramış ve daha güçlü bir bütünlüşme içinde bulunmasına karşın, biçimi ve içeriği bakımından kendisinden önceki tiplerinden pek farklı olmayacaktı.

Kendilerine devletin kaynaklarından ödeme yapılan memurlar, birbirleriyle çatışan çıkara dayalı ekonomik kavgadan ilkece uzak tutulurlar. Bu nedenle ve pek yerinde olarak, devlet hizmetinde olan bir kimsenin para kazandırıcı herhangi bir girişime katılmamasının gerektiği düşünülür ve yetkin bir bürokraside memurun böyle bir işe katılması hoşgörüle karşılanmaz. Bu ilkeyi tam anlamıyla gerçekleştirebilmek olanağı bulunsaydı ve her memur içinden çıktığı sınıfın devlet kavramını kendisiyle birlikte getirmemiş olsaydı (ki en iyisi bile getirir) memurlar takımının, sınıf çıkarlarının çatışmasının üzerinde olarak; gerçekten arabulucu ve düzenleyici bir güç olduğu ve devleti yeni hedefine yöneltebileceği düşünülebilirdi. O zaman memurlar takımı, devlet dünyasını kımıldatabilecek olan Arkhimedes’in [kaldırıcının] dayanak noktasını oluşturabilirlerdi.

Ne yazık ki, ne bu ilke tam olarak uygulanabilir, ne de memurlar birer insan olmaktan çıkıp, sınıf bilinçleri olma-

yan soyutlamalar durumuna gelebilirler. Bu, hiç değilse Avrupa'da, memurların belirli [ekonomik] işlere katılmalarının, yani kendilerine büyük toprak mülkleri verilmesinin, devlet hizmetini daha iyi yapabilmelerini sağlayacak uygun yollar sayılmasından ve toprak soyluluğu ağır bastıkça bunun iyi bir yöntem olarak kalacağını düşünülmesinden tümüyle farklı bir görüş olabilir. Avrupa'daki bu uygulamanın bir sonucu olarak, kıtadaki birçok memurun, hatta denebilir ki en etkili memurların, büyük ekonomik çıkar çevrelerinin baskısı altında oldukları ve bilinçsizce, çoğu kez de istekleri dışında, sınıf kavgalarının içine çekildikleri bile söylenebilir.

Babaların ya da kayınbabaların verdikleri ek harçlıklar, babadan kalan mülkler, toprak ya da para ile ilgili çıkarları olan kimselere yakınlık ya da onlarla ortaklık gibi etmenler, memurların yönetici sınıf ile aralarındaki çıkar dayanışmasını eğer bir parça artırmışsa, bu durum memurların hemen tümünün, bu sınıftan gelmiş olmaları gerçeğine dayanır. Eğer böyle ekonomik bağlantılar olmasaydı, memurlar daha kolaylıkla devletin saf çıkarlarına göre davranacaklardı.

Bu nedenlerden dolayı, en çalışkan, nesnel ve yansız memur takımı, genellikle yoksul devletlerde bulunur. Örneğin Prusya, geçmişte kendisini düştüğü tüm sıkıntılardan çekip çıkaran benzeri görülmemiş memur takımını, herşeyden önce yoksulluğuna borçluydu. Bu devlet memurları, yukarıda belirtilen ilkeye uygun olarak, gerçekten, doğrudan ya da dolaylı yollarla kazanç getirici hiçbir işle ilişkileri bulunmayan kimselerdi.

Daha zengin devletlerde böyle ideal bir memur takımı ender bulunur. Plütokratik [zenginlerin ağır basması yönündeki] gelişme, bireyi nesnellikten ve yansızlığından ederek onu gittikçe daha çok girdabına çeker. Gene de memurlar, çağdaş devletin kendilerinden istediği görevi bir ölçüde yerine getirmeyi, yani devlet çıkarını sınıf çıkarlarından üstün tutmayı sürdürürler. Devletin çıkarlarını, bazen istemeksizin ya da en azından durumun açıkça bilincinde ol-

maksızın da kollarlar; hem de bunu bürokrasiyi yaratan “ekonomik yollar”ın, “siyasal yollar”a karşı sonunda kazanacağı üstünlüğün yorucu yolunda ilerlenmesini sağlayacak biçimde yaparlar. Memurların devlet içinde güçler dengesinin onlar için çizdiği sınıf politikasını güttüklerinden kimsenin kuşkusu yoktur ve böyle bir politikayı izledikleri ölçüde elbette içinden çıkıp geldikleri efendi sınıfı temsil ederler. Ama memurlar, her iki kampın aşırılıklarına karşı çıkarak ve toplumsal gelişme yeni yasal düzenlemelerin yapılmasına elverecek kadar olgunlaştığı zaman, yürürlükteki yasalar üzerindeki kavganın iyice sertleşmesini beklemeden, onlarda değişiklikler yapılmasını savunarak, sınıf kavgasını yumuşatırlar. Kendisini yalnızca “devletin bir numaralı memuru” olarak gören Büyük Friedrich gibi bir kimsenin başında bulunduğu yetkin bir prens soyunun egemen olduğu bir yerde, yukarıda söylenenler bu kişi için de söylenebilir. Devletin varlığının kesintisiz olarak sürmesinden sürekli yararlanacak biri olarak bu kişinin [kralın] çıkarları, onu, her şeyden önce merkezgelci güçleri arttırmaya ve merkezkaççı güçleri zayıflatmaya yöneltecektir. Bundan önce birçok örnekte, büyük önem taşıyan bir tarihsel güç olarak prens ile halk arasındaki doğal dayanışmaya değinmiştik. Monarkın özel ekonomik çıkarların hemen hiç etkisi altında olmadığı oluşumunu tamamlamış anayasal devlette, monark, neredeyse bir “memur” olma eğilimi gösterir. Anayasal devlette monarkla halkın çıkarlarının bu birliği, hem feodal devlette, hem de egemenliğin hiç değilse yarı yarıya prensin ekonomik çıkarlarına dayandığı mutlakçı devlette görüldüğünden çok daha belirgindir.

Anayasal bir devlette bile, hükümetin dış biçimi belirleyici etmen değildir; bir cumhuriyette de, bir monarşide olduğu gibi, sınıf savaşı aynı araçlarla sürdürülür ve aynı sonuçları doğurur. Buna karşın, öteki etmenlerin aynı kaldığı varsayılırsa, prens, halkın sevgisini geçici olarak yitirmekten daha az korkacağı, izlediği politikalara daha uzun dönemler boyunca uygulanacak politikalar biçimi vereceği

ve geçici onaylanmama fırtınalarına, birkaç yıl için seçilmiş devlet başkanından daha az duyarlı olacağı için, devletin monarşideki gelişmesinin, daha az sapmalar gösteren, daha düzgün bir çizgi tutturma olasılığının daha büyük olduğunu kabul etmek gerekir.

Devletin ileriye doğru gelişmesi üzerindeki etkileri hafife alınmaması gereken özel bir memurlar takımını, üniversitelerdeki bilim adamlarını anmayı unutmamalıyız. Bu özel memurlar takımı da, sonuçta memur oldukları için, “ekonomik yollar” tarafından yaratılmış olmakla kalmayıp, aynı zamanda tarihsel bir gücü, buraya kadar yalnızca fetih devletin* müttefik olarak gördüğümüz “nedensellik [bağlantısı kurma] gereksinimini” temsil ederler. Devletin ilkel aşamasındayken bu gereksinimin boşinançları yarattığını görmüştük; bu gereksinimin piçi olan “tabu”yu, tüm örneklerde efendi sınıfın etkili bir denetim aracı olarak görürüz. Ama aynı gereksinimden, boşinançlara saldırıp onları yıkan, böyle yolun gelişmeye hazırlanmasına yardımcı olan bilim de doğar. Bu bilimin ve üniversitelerin paha biçilemeyecek tarihsel bir hizmetidir.

VII. DEVLETİN GELİŞMESİNİN ALACAĞI YÖN

Devletin gelişmesini, tıpkı bir ırmağı kaynağından başlayıp, ovada yayılan kollarına dek izleyen bir kâşif gibi, tarihin derinliklerinde kalmış geçmişinden zamanımıza dek izleyerek ortaya çıkarmaya çalıştık. Bu gelişmenin akıntısı, ufkun sisleri arasında keşfedilmemiş ve günümüzün gözlemcilerince keşfedilemeyecek bölgelerde yok olana kadar, geniş ve güçlü bir biçimde uzanır gider.

Günümüze dek tarihin devletlerin tarihi olduğu düşünülürse, tarihin geniş ve güçlü akıntısının görüş alanımızın dışına taşması gibi, devletin bundan sonra da geleceğin sisleri içinde yoluna devam edip gideceği anlaşılır. Onun (Goethe'nin *Prometheus*'daki sözleriyle) “sınırsız bir sevinçle yaratıcısının kalbine gömülmesine” dek gelecekte izleyeceği yol hakkında tahminlerde bulunmaya kalkabilir miyiz? Devletin gelecekteki gelişmesi hakkında bilimsel temellere dayanan bir kestirimde bulunulabilir mi?

Bulunulabileceğine inanıyorum. Devletin gelişmesinin gösterdiği eğilimin doğrultusu¹⁴¹, onu şaşmaz bir biçimde özü bakımından yok olmaya doğru yöneltir. Asal özellikleri açısından devletin “siyasal yolların gelişmiş biçimi” olmaktan çıkıp, “özgür vatandaşlık düzeni” durumuna geleceği anlaşılır. Bir başka deyişle, dış kabuğu oluşturan kamu yönetiminin bir memurlar takımı tarafından yürütülmesi genel olarak anayasal devlette geliştirilen biçimini koruyacak. Ama bir sınıfın bir başka sınıf tarafından ekonomik alanda sömürülmesinin ortadan kalkması ile, devlet yaşamının içeriği kaybolacaktır. Ve böylece devlette ne sınıflar ne de

* Almanca baskıdaki “fetih devleti” kavramının İngilizce çeviride “ilkel feodal devlet” biçiminde görüldüğünü belirtmiştik. İngilizce çeviride fetih devleti terimiyle yalnızca burada karşılaşıyoruz (ç.n.).

¹⁴¹ “Eğitim, yani mutlak olarak gerçekleşmesi karşı güçler tarafından durdurulabilen, ya da güçlerce geciktirilebilen, zayıflatılabilen yer yasa” Marx, *Kapital* III. cilt, s. 215.